

УДК 94(437)“1918/1935”

ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕЯ ТОМАША МАСАРИКА

Олександр КРАВЧУК

*Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
вул. Острозького, 22, Вінниця, 21000
Інститут історії, етнології і права
e-mail: ol-kravchuk@mail.ru*

У статті висвітлюється еволюція поглядів Томаша Масарика на європейську інтеграцію з кінця XIX ст. і до 1935 р. Основну увагу приділено аналізу його проєктів об'єднання Європи після Першої світової війни. В їх основі – концепція всебічної інтеграції (політичної, економічної, культурної) на засадах свободи і демократії, союзні відносини Європи з США і співпраця з Росією, врівноваження принципів централізму та автономізму. Показано підтримку Томашем Масариком Панєвропейського руху.

Ключові слова: Томаш Масарик, європейська ідея, федералізм, автономія, централізм, демократія, Чехословаччина.

Ідею інтеграції Європи традиційно й обґрунтовано пов'язують з політичними діями Франції та Німеччини після Другої світової війни. Проте в першій третині XX ст. зазначені ідеї формувалися також під впливом поглядів президента Чехословаччини Томаша Масарика. Він та Е.Бенеш були єдиними політиками загальноєвропейського рівня в своїй країні між двома світовими війнами¹. У декількох опитуваннях про потенційну кандидатуру на президента гіпотетичних Сполучених Штатів Європи Масарик був поза конкуренцією, його ім'я називалось з абсолютною перевагою². Сам політик заявляв: “За освітою я свідомий європесць... Як європесць, я – західник”³. Формування його європейської ідеї відбувалося впродовж тривалого часу – на всіх етапах суспільно-політичної діяльності Масарика: професорському, політичному (в межах Австро-Угорщини), дипломатичному (у часи Першої світової війни), президентському. Сама ідея не була новою в європейській політичній думці. Зокрема, австрійський соціал-демократ О.Бауер писав, що Сполучені Штати Європи – аж ніяк не порожня мрія, а неминуче завершення шляху, на “який нації давно вже ступили”⁴.

Зазначене питання вивчало чимало дослідників, оскільки постать Томаша Масарика є однією з ключових в студіях про історію Чехії з кінця XIX ст. і до 1935 р. І все ж нереалізовані євроінтеграційні проєкти Масарика залишилися для істориків у затінку його головної політичної справи – розбудови демократичної Чехословацької республіки. Аналіз історіографії засвідчив увагу більшості істориків до поглядів Томаша Масарика

---

¹ *Soubigou A. Tomáš Garrigue Masaryk. Praha, 2004. S.235.*

² *Петрусек М., Нарбут Н.П. Вступительная стаття // Т.Г.Масарик: философия – социология – политика: Избр. тексты / пер. с чешск. Отв. ред. Н.П.Нарбут, Е.Ф.Фирсов. Москва, 2003. С.20.*

³ *Чапек К. Бесіди з Томашем Масариком / Карел Чапек; пер. з чесь. Л.Кіцила; післясл. М.Нагорняка. Львів, 2010. С.52.*

⁴ *Бауер О. Національне питання і соціал-демократія. Київ, 2004. С.96.*

щодо ідей об'єднання Європи лише в окремі періоди його політичної діяльності. Так, початковий варіант європейської ідеї Масарика як федерації вільних народів у реформованій імперії Габсбургів і його боротьбу за її втілення висвітлювали у своїх працях Р.Гайн⁵, В.Дубек⁶, Е.Когак⁷, М.Маховець⁸, О.Серапіонова⁹ та ін. Докорінну зміну поглядів Масарика на Австро-Угорщину на початку Першої світової війни простежували С.Віднянський¹⁰, І.Вовканич¹¹, І.Ковтун¹², О.Малінова¹³, М.Нагорняк¹⁴, Я.Опат¹⁵, Л.Павлишин¹⁶, І.Самсон¹⁷, О.Стикалін¹⁸, З.Шолле¹⁹ та інші, вони ж проаналізували нову політичну концепцію Масарика щодо широкої перебудови “старого континенту” і на прикладі праці вченого “Нова Європа. Слов'янська точка зору” показали відстоювання політиком прав малих народів, його аргументи на необхідність об'єднання їх у федерації. П.Андрле²⁰, М.Беднарж²¹, Б.Бакула²², О.Малевич²³, В.Олівова²⁴, А.Субігу²⁵, Д.Тот²⁶ досліджували погляди Масарика на ідею об'єднання Європи та її конкретні проекти в регіональному прояві наприкінці Першої світової війни, а також спроби реалізації їх у період Першої Чехословацької республіки.

З огляду на це, мета статті – розкрити розвиток поглядів Томаша Масарика стосовно ідеї європейської інтеграції, висловлених наприкінці XIX ст.–у 1930-х роках.

⁵ Hajn R. Masaryk a státoprávní aspekty česko-německých vztahů (národ, stát, federalismus, sebeurčení) // Češi a Němci vpojetí a politice T.G.Masaryka. Sborník zmezinárodní konference pořádané Masarykovým ústavem AV ČR dne 6. prosince 2002 v Praze. Praha, 2004. S.115–135.

⁶ Dousek V. T.G.Masaryk a česká slovanská politika 1882–1910. Praha, 1999.

⁷ Kohák E. Člověk Masaryk: Od myšlenky kčínu // Listy. Ročník XL. Č.5. 2010. S.10–16.

⁸ Machovec M. Tomáš Garrigue Masaryk. Praha, 1968.

⁹ Серапионова Е. П. Первый президент Чехословакии Томаш Гарриг Масарик // До и после Версаля. Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе. Москва, 2009. С.322–339.

¹⁰ Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. Київ, 2009.

¹¹ Вовканич І.І., Суюсько І.М. Ідея нової демократичної Європи Т.Г.Масарика і сучасність // Науковий вісник ужгородського національного університету. Серія Історія. Вип.7. Ужгород, 2002. С.21–25.

¹² Kovtun I. Masarykův triumf. Příběh konce velké války. Praha, 1991.

¹³ Малинова О.Ю. Либеральный национализм (середина XIX–начало XX века). Москва, 2000.

¹⁴ Нагорняк М.М. Перший президент Чехословацької республіки Т.Г.Масарик про Нову Європу // Держава і право: Зб. наук. праць. Вип. 33. Київ, 2006. С.644–655.

¹⁵ Opat J. T.G.Masaryk, evropan, světoobčan. Praha, 1999.

¹⁶ Павлишин Л. Нова Європа у баченні Т.Г.Масарика // Історичний часопис з богемістики і словакістики. Випуск 1. Матеріали наукових читань “Томаш Масарик – видатний учений, політик та державний діяч” (Ужгород, 21 грудня 2010 р.). Ужгород, 2011. С.54–66.

¹⁷ Samson I. T.G.M. a Nová Evropa – Geopoliticky portrét T.G.Masaryka // Masarykova idea československé statnosti ve světle kritiky dějin. Praha, 1993. S.50–55.

¹⁸ Стикалін А.С. Идеи дунайской федерации Оскара Яси и позиция политических элит стран Малой Антанты в начале 1920-х годов // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія “Історія”. Вип. 23. Ужгород, 2009. С.112–125.

¹⁹ Šolle Z. Rakousko a Masarykova idea Nové Evropy // První světová válka, moderní demokracie a T.G.Masaryk. Sborník příspěvků zmezinárodní vědecké konference pořádané ústavem T.G.Masaryka ve dnech 22.–24. září 1994 v zámku v Liblicích u Mělníka. Praha, 1995. S.227–236.

²⁰ Андрле П. Человек, соединивший восход и закат: попытка Пан-Европы // Режим доступу: <http://www.paneuropa.ru/home.php?id=7&id2=0&id3=32&lang=>

²¹ Bednař M. Evropská tyranie. Česká státní idea, Evropská unie a demokratická civilizace. Praha, 2003.

²² Бакула Б. Нова Європа і слов'янство у баченні Томаша Масарика // Проблеми слов'янознавства. Львів, 2004. Вип.54. С.11–19.

²³ Малевич О.М. Томаш Гарриг Масарик // Вопросы истории. 2004. №11. С.58–80.

²⁴ Olivová V. Dějiny první republiky. Praha, 2000.

²⁵ Soubigou A. Tomáš Garrigue Masaryk. Praha, 2004.

²⁶ Toth D. Masaryk o Evropě a idea demokracie // Naše a evropská společnost. Sborník projevů pronesených na slavnostním setkání u příležitosti 156. výročí narození Tomáše Garrigue Masaryka v budově Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. Praha, 2006. S.13–39.

Джерелами у висвітленні теми слугували опубліковані збірники філософських і політичних праць Т.Масарика²⁷, його головна теоретична праця з цієї проблеми²⁸ та спогади з часів Першої світової війни²⁹. Європейська ідея Т.Масарика в роки його президентства аналізувалася на основі збірок його промов, інтерв'ю і виступів – “Шляхом демократії”³⁰. Важливу інформацію містить також праця К.Чапека “Бесіди з Томашем Масариком”, яка, за спогадами письменника, неодноразово власноруч правилась президентом, що надає їй значення мемуарів³¹.

Наприкінці XIX–на початку XX ст. у контексті філософії історії Т.Масарик розглядав міждержавне і міжнародне об'єднання як прояв безперервного історичного процесу. “Розвиток людства виявляється справді і в повному сенсі цього слова розвитком взаємності, культурного, мовного і популяційного синкретизму”, – писав він. Учений виділяв кілька історичних рівнів у цьому процесі: міжплеменний, міждержавний, виникнення світових держав³². Під впливом ідеї “світової централізації” чеського вченого і політика Ф.Палацького Масарик підтримував федеративне об'єднання всього світу. У праці “Теорія і практика” (1876) він писав, що в політичному відношенні “загальний федералізм – якщо когось не влаштує термін космополітизм – є єдиною розумною метою людства”³³. В “Ідеалах гуманності” (1901) політик згадував “про всесвітню організацію всього людства”, вільну міжнародну організацію суверенних культурних народів³⁴.

Європейська ідея Т.Масарика була регіональним різновидом концепції федеративного об'єднання світу. У 1880-х–1914 роках політик оцінював Австро-Угорщину як “Європу в малому” (вислів Ф.Палацького), як варіант можливого втілення ідеї федеративного об'єднання народів за умови внутрішньої реорганізації монархії Габсбургів³⁵. Ця думка виникла в нього як представника недержавної нації Австро-Угорщини. Крізь призму чеського питання він симпатизував державницьким прагненням інших малих націй, що перебували в такому ж становищі, як чехи. Як уже зазначалося, ці погляди Т.Масарика сформувалися під впливом австрославистської концепції Ф.Палацького.

На думку Т.Масарика, федералізацією Австро-Угорщина розв'язала б у своїх кордонах проблему малих націй (культурно й економічно розвинених бездержавних народів). Після ряду внутрішніх реформ Дунайська монархія уявлялася йому демократичною федерацією рівноправних націй Центральної Європи. Стратегічним напрямом відносин між ними мала стати політична співпраця й економічна та культурна взаємність³⁶. При цьому вчений був категоричним противником ідеї обраних народів, на основі якої виникли ідеології пангерманізму, російського панславізму тощо, а також націоналізму і расизму. Основою стабільного розвитку країн він вважав ідеали гуманності, засновані на християнській вірі та любові до людства. Нації Т.Масарик трактував як

²⁷ Масарик Т.Г. Добірні думки. З нагоди 75 літ життя. 1850–1925. Прага, 1925; Т.Г.Масарик: філософія – соціологія – політика: Избр. тексты / пер. с чешск. Отв. ред. Н.П.Нарбут, Е.Ф.Фирсов. Москва, 2003.

²⁸ Masaryk T.G. Nová Evropa /Stanovisko slovasnské/. Brno, 1994.

²⁹ Masaryk T.G. Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918. Praha, 2005.

³⁰ Masaryk T.G. Cesta demokracie I. Projevy – články – rozhovory. 1918–1920. Praha, 2003; Masaryk T.G. Cesta demokracie II. Projevy – články – rozhovory. 1921–1923. Praha, 2007; Masaryk T.G. Cesta demokracie III. Projevy – články – rozhovory. 1924–1928. Praha, 1994.; Masaryk T.G. Cesta demokracie IV. Projevy – články – rozhovory. 1929–1937. Praha, 1997.

³¹ Чапек К. Бесіди з Томашем Масариком / Карел Чапек; пер. з чесь. Л.Кіцила; післясл. М.Нагорняка. Львів, 2010.

³² Чапек К. Бесіди з Томашем Масариком ... С.264–267.

³³ Т.Г.Масарик: філософія – соціологія – політика... С.42.

³⁴ Там само. С.412.

³⁵ Чапек К. Бесіди з Томашем Масариком ... С.280–283.

³⁶ Там само. С.281.

відгалуження людства, яким, незалежно від їх чисельності, необхідно забезпечити рівність. Важливість малих націй у розвитку людства він підтверджував прикладом давніх греків та євреїв, симбіоз досягнень яких визначив основні обриси європейської культури. Сформованому в той час ідеалу Європи як сукупності рівних, незалежних і демократичних великих і малих держав, які змагаються між собою, Масарик залишався вірним упродовж своєї подальшої політичної діяльності.

Першу світову війну Масарик сприйняв як світову катастрофу. Відповідальність за війну він покладав на Німеччину і Австро-Угорщину, правлячі кола яких керувалися принципами середньовічного теократичного монархізму і недемократичного антинаціонального абсолютизму. Їм протистояли держави конституційні, демократичні, що визнавали права великих і малих народів на свободу і державну незалежність (йшлося, насамперед, про Велику Британію і Францію; Росія, за Масариком, почала демократизуватися після Лютневої революції 1917 р.)³⁷.

Напад Австро-Угорщини на одну з малих держав, на думку Т.Масарика, означав втрату нею перспективи федералізації та перетворення на країну насильства меншини (німців і угорців) над більшістю (слов'янськими народами). Світову війну він трактував як останню фазу поступової організації людства “у цілісність”³⁸, як певний “перехідний етап” в історії Європи³⁹. Перебуваючи в еміграції як лідер чехословацького визвольного руху, Т.Масарик запропонував державам Антанти проект політичної реорганізації Центрально-Східної Європи. Однією з передумов війни політик вважав домінування в міжнародних відносинах принципу рівноваги великих держав⁴⁰ і з огляду на це наголошував на необхідності нових підходів до політичної організації післявоєнної Європи. Масарик сформулював право малих народів на національне самовизначення (політичну незалежність), доводив життєздатність малих держав (з урахуванням економічних чинників і зрілості їхніх культур)⁴¹. Його програма передбачала забезпечення рівності великих і малих держав в Європі.

У промові “Проблема малих народів і війна”, виголошеній у лондонському Королівському коледжі (1916), Масарик констатував існування в Європі 27 суверенних держав, з них 5 – великих, 2 – середні і 20 – малих⁴². Вчений вважав, що вирішення проблеми малих націй можливе шляхом надання їм незалежності в повоєнній Європі. Серед малих націй політик називав і “чехословацьку”, наголошував на необхідності збереження національного об'єднання чехів і словаків для підтримки європейської рівноваги, беручи до уваги політику провідних європейських націй, особливо сусідньої німецької, а також як один із засобів вирішення проблеми малих народів⁴³. “Чехословацьку ідею” Т.Масарика чеський історик Я.Опат назвав “регіональним проектом демократичного європейства”⁴⁴.

Погляди Т.Масарика на європейську ідею в концептуальному вигляді сформульовані в його праці “Нова Європа. Слов'янська точка зору”, роботу над якою було завершено у жовтні 1918 р. У цій праці політик запропонував власну програму повоєнного врегулювання Європи на основі національного принципу, демократизації повоєнних

³⁷ Masaryk T.G. Nová Evropa... S.78.

³⁸ Чанек К. Бесіди з Томашем Масариком... С.264–267.

³⁹ Т.Г.Масарик: философия – социология – политика... С.619.

⁴⁰ Bednař M. Současný význam Masarykovy koncepce českoslovenství jako středoevropsanství a evropanství // Českoslovenství, středoevropsanství, evropanství. Úvahy, svědectví a fakta k80. výročí kvzniku Československa 1918–1998. Brno, 1998. S.79–85. S.80.

⁴¹ Soubigou A. Tomáš Garrigue Masaryk... S.349.

⁴² Масарик Т.Г. Добірні думки. З нагоди 75 літ життя. 1850–1925... С.408.

⁴³ Серапионова Е.П. Первый президент Чехословакии Томаш Гарриг Масарик... С.336.

⁴⁴ Opat J. T.G.Masaryka, evropan, světoobčan... S.14.

країн. Національний принцип поширювався і на переможені у Першій світовій війні народи – вони мали обмежитися своїми національними державами і не пригнічувати інші нації. Зокрема, вчений сподівався, що повосення Німеччина подолає духовний і моральний бісмаркізм і повернеться до гуманності й ідеалів своїх великих мислителів – Й.В.Гете, І.Канта та ін.

Т.Масарику належить й ідея “федерації малих держав”, передумова якої полягала у здобутті ними свободи. На думку політика, народність і міжнародність не виключають, а зрівноважують одна одну, тобто, звільнення малих держав не стане на перешкоді розвитку процесів європейської інтеграції, а навпаки, наблизить їх. Важливою в “Новій Європі...” також була теза про те, що країни Антанти повинні допомогти Росії реформуватися та відродити свою економіку⁴⁵.

Т.Масарик бачив “Нову Європу” співдружністю великих і малих держав, де “жодна нація не повинна використовувати іншу націю як засіб для своїх цілей” – цю тезу він розглядав як моральну основу політичного принципу рівності⁴⁶. При цьому Європа мала бути культурно різноманітною, її народи повинні були зберегти свою культурну індивідуальність⁴⁷. Турбота народів про своє матеріальне й інтелектуальне удосконалення повинна закласти фундамент їх співпраці у федералізованій Європі. Також розглядалося питання формування “нової людини”, європейця (“*homo europaeus*”), який “не народиться тільки політикою зовнішньою, а головне внутрішньою – всі нації Європи після війни змушені будуть всю свою свідомість присвячувати матеріальному і духовному відновленню... Демократія має стати загальним переконанням, світовим поглядом”. Учений висловив переконання, що “взаємне вбивство не є великою справою” – необхідно визначити напрями подальшого розвитку в забезпеченні тривалого миру і гуманності⁴⁸.

Особливу увагу політик приділяв демократичному досвіду США як певному зразку для Європи. Сучасний чеський дослідник М.Беднарж назвав це усвідомленням необхідності єдності ядра євроатлантичної цивілізації (союз Європи і США), що сформувався на духовній основі⁴⁹.

У жовтні 1918 р. Масарик заснував у США Центральноєвропейську унію⁵⁰ з метою координації зусиль на звільнення пригнічених народів. В ній об’єдналися політики-емігранти, що репрезентували 11 народів Центральної і Південно-Східної Європи, загальною кількістю 65 млн. осіб⁵¹. При її заснуванні обмірковувалась ідея федералізації регіону, але сам Масарик вважав реальною федерацію лише двох-трьох держав і співпрацю між іншими.

На завершальному етапі Першої світової війни утворилася Чехословацька держава, президентом якої було обрано Томаша Масарика, звільнилися інші малі народи. На той час, згідно з Масариком, у Європі не змінилася кількість великих держав – 5 і середніх – 2, але на 10 (до 30) збільшилася кількість малих⁵². Беручи до уваги ці політичні зміни, зумовлені розпадом Німецької, Австро-Угорської та Російської імперій, учений робив висновок, що “Європа здійснила великий крок вперед...”⁵³.

⁴⁵ Павличин Л. Нова Європа у баченні Т.Г.Масарика ...С.59–60.

⁴⁶ Masaryk T.G. Nová Evropa ... S.184.

⁴⁷ Малинова О.Ю. Либеральный национализм (середина XIX – начало XX века)... С.139.

⁴⁸ Masaryk T.G. Nová Evropa...S.191.

⁴⁹ Bednař M. Evropský tyranie...S.108.

⁵⁰ Olivová V. Dějiny první republiky...S.105.

⁵¹ Kovtun I. Masarykův triumf...S.404.

⁵² Čanek K. Бесіди з Томашем Масариком ...С.281.

⁵³ Masaryk T. G. Cesta demokracie IV...S.59.

Водночас листування Т.Масарика з міністром закордонних справ ЧСР Е.Бенешом під час Паризької мирної конференції засвідчує, що президент вважав неправильною позицію країн Антанти щодо обмеження Німеччини, спричинену почуттям помсти. На думку президента ЧСР, країни Антанти “програли мир”⁵⁴, оскільки окремі положення мирних договорів з Центральними державами були недосконалыми⁵⁵.

Об'єднання Європи залишалося стратегічною метою зовнішньої політики ЧСР⁵⁶. При цьому Масарик категорично відкидав політичну ідею Дунайської конфедерації, запропоновану угорським політиком О.Ясі, австрійськими – О.Бауером і К.Реннером. Натомість, він підтримував економічну співпрацю центральноевропейських країн⁵⁷. Конкретним політичним проявом європейської ідеї президента ЧСР став проект “Сполучених штатів Східної Європи” (СШСЕ)⁵⁸. Вони мали замінити в Центральній Європі Австро-Угорщину, а згодом – утворити політичне ядро Сполучених Штатів Європи. Зазначена ідея була певним проявом панславистських настроїв чеських політиків. Спираючись на здобутки демографії (за висловом політика – наукової популяціоністики), Масарик стверджував, що в перспективі (через 50–100 років) Європа здебільшого буде слов'янською. Разом з тим, він заперечував політичний панславізм, приймаючи його лише як програму співпраці з слов'янськими державами⁵⁹.

Проект СШСЕ обговорювався у грудні 1918 р. у Парижі Т.Масариком, румунським міністром закордонних справ Т.Іонеску і грецьким прем'єром Е.Венізелосом⁶⁰. Йшлося про федерацію 13 держав, розташованих між Німеччиною і Росією, яка б з півночі на південь охоплювала країни від Фінляндії до Греції. За винятком ініціаторів, передбачувані члени СШСЕ виступили проти утворення цього об'єднання, надавши перевагу збереженню національної незалежності⁶¹. Федеративні програми в повоєнній Європі не могли бути реалізовані, оскільки новостворені держави Центрально-Східної Європи прагнули утвердити власну державність. ЧСР не стала тим центром, навколо якого зосередились би демократичні сили звільнених малих центральноевропейських націй, на що сподівався Т.Масарик⁶². Єдиним результатом цієї ідеї стало створення у серпні 1920р. Малої Антанти (воєнно-політичного союзу ЧСР, Румунії та Югославії)⁶³.

Президент ЧСР наголошував, що Сполучені держави Європи створюватимуться поволі і частинами. Проявом цього процесу він вважав чинні міжнародні союзи, а саме Велику Антанту, Малу Антанту, двосторонні угоди між окремими державами, Лігу Націй тощо⁶⁴. Зокрема, Масарик високо оцінював факт створення Ліги Націй, відзначав, що до неї увійшло 85, 4 % всіх націй і держав⁶⁵. При цьому політик зауважував, що Ліга Націй перебуває на стадії розбудови, їй не вистачає авторитету, і поки що принципову особливість вона не здобуде, “з більшим задоволенням бачив би нації, які об'єднуються для охорони цивілізації, щоб залишилися союзниками і в прагненні зберегти мир”⁶⁶. На

⁵⁴ Šolle Z. Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání // Vzájemná neoficiální korespondence T. G. Masaryka s Eduardem Benešem z doby pařížských mírových jednání (říjen 1918–prosinec 1919). Praha, 1994. Česta první. S.1–107. S.54–55.

⁵⁵ Bednař M. Masarykovo pojetí ČSR a evropské jednoty // Режим доступу: <http://www.ceskenarodnilisty.cz>

⁵⁶ Masaryk T.G. Česta demokracie III... S.116.

⁵⁷ Masaryk T.G. Česta demokracie I... S.82.

⁵⁸ Ibid. S.370.

⁵⁹ Čaněk K. Besída z Tomášem Masarykem ... C.280–283.

⁶⁰ Masaryk T.G. Česta demokracie I... S.370.

⁶¹ Bednař M. Evropské tyranie... S.159–160.

⁶² Šolle Z. Rakousko a Masarykova idea Nové Evropy ...S.233.

⁶³ Soubigou A. Tomáš Garrigue Masaryk...S.359.

⁶⁴ Masaryk T.G. Česta demokracie II...S.297.

⁶⁵ Masaryk T.G. Česta demokracie I...S.229.

⁶⁶ Soubigou A. Tomáš Garrigue Masaryk...S.347.

думку Масарика, участь ЧСР у засіданнях Ліги Націй надзвичайно важлива – вона дає делегатам Чехословаччини можливість постійно захищати її “програму перед представниками усіх держав і бути в контактi з Європою...”⁶⁷.

Однак через самоусунення США від європейських справ утворення Ліги Націй визначальним у міжнародних відносинах не стало. Масарик вважав, що “перспективи демократичного повсякденного розвитку Європи цим доленосно хибним поворотом американської зовнішньої політики 1921 р. зневажались і принципово послабились”⁶⁸.

Т.Масарик підтримав міжвоєнний Панєвропейський рух, що ставив метою створення Сполучених штатів Європи. Молодий чехословацький громадянин граф Р.Куденгофе-Калергі, засновник Панєвропейського руху, вважав Масарика, з огляду на його політичний (керівництво Малої Антанти розташовувалося в Празі) і моральний авторитет, найвизначнішим європейським державним діячем, ідеальним керівником панєвропейського об'єднувачого проекту. 12 листопада 1920 р. Р.Куденгофе-Калергі зустрівся з Т.Масариком і запропонував йому стати “Дж. Вашингтоном Сполучених штатів Європи”, на що лідер Чехословаччини відповів: “Вважаю вашу ідею правильною; Сполучені штати Європи колись стануть дійсністю. Однак боюся, що цей час ще не настав”⁶⁹. Попри відмову президента ЧСР очолити Панєвропейський рух, зустріч з Масариком вплинула на розробку Р.Куденгофе-Калергі концепції Панєвропи, презентованої в однойменній книзі 1923 р.⁷⁰. Сутність Панєвропи полягала у створенні союзу демократичної Франції і миролюбної Німеччини на економічній базі об'єднання німецького вугілля з французькими рудами, панєвропейської митної унії, єдиної фінансової системи, політичної федерації. Однією з цілей плану був захист від СРСР й економічної конкуренції з боку США⁷¹. Завдяки Масарику, в 1920–1930-х роках Панєвропейський рух був доволі чітким елементом чехословацької політики⁷². Підтримка президента ЧСР (Куденгофе-Калергі одержав чехословацький дипломатичний паспорт) сприяла виходу Панєвропейського руху за межі центральноєвропейських країн, ознайомленню з ним лідерів Західної Європи, зокрема французького політика А.Бріана⁷³.

У 1920-х роках однією з передумов створення Сполучених штатів Європи Масарик вважав розвиток співпраці між європейськими державами, внутрішню консолідацію окремих країн. Зокрема, в інтерв'ю берлінській російськомовній газеті “Время” у червні 1922 р. президент ЧСР зазначив, що Європа потребує ґрунтовних соціальних реформ усередині окремих держав⁷⁴. “Свобода нічого не означає, якщо шлунок порожній”, – зауважував Масарик⁷⁵.

Європейство Томаша Масарика охоплювало також російський чинник. Президент Чехословаччини висловлювався за допомогу Росії у реорганізації адміністрації та відновленні економіки, про що йшлося 8 лютого 1922 р. у відповідному меморандумі країнам Західної Європи і США⁷⁶. На його думку, ні Росія, ні Європа не зможуть нормально роз-

⁶⁷ Чанек К. Бесіди з Томашем Масариком ...С.340–341.

⁶⁸ Bednař M. Masarykovo pojetí ČSR a evropské jednoty // Режим доступу: <http://www.ceskenarodnilisty.cz>

⁶⁹ Soubigou A. Tomáš Garrigue Masaryk... S.349,352.

⁷⁰ Bednař M. Evropské tyranie...S.160,169.

⁷¹ Малевич О. М. Томаш Гарріг Масарик...С.70.

⁷² Андрле П. Человек, соединивший восход и закат: попытка Пан-Европы ...

⁷³ Bednař M. První světová válka jako výraz duchovní a mravní krize moderního lidství // První světová válka, moderní demokracie a T.G.Masaryk. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ústavem T.G.Masaryka ve dnech 22.–24. září 1994 v Liblicích u Mělníka. Praha, 1995. S.163–176. S.173.

⁷⁴ Masaryk T.G. Cesta demokracie II...S.340.

⁷⁵ Masaryk T.G. Cesta demokracie IV...S.64.

⁷⁶ Masaryk T.G. Cesta demokracie II...S. 244.

виватися одна без одної⁷⁷. Прикметно, що чи не єдиним позитивом у більшовицькій практиці Масарик вважав федералізацію Росії, що дало б змогу зберегти її цілісність⁷⁸.

У статті “Слов’яни після війни” (1922 р.) політик наголошував на поступовому характері утворення Сполучених штатів Європи, які “вимагають порозуміння і волі здійснення... З’єднання Європи буде доповнене й розширене з’єднанням всього людства”⁷⁹. Він підкреслював гуманітарні і культурно-освітні основи інтеграції Європи: освіченість і виховання на моральній основі. На його думку, “всі нації мають завдання не тільки організаційне, а й насамперед творче. Всюди старий режим, а також стара людина мусить поступитися новому режимові, новій людині”. Масарик знову згадав ідею “вічного миру між націями” Їржи Подебрадського і зауважив: “Сподіваюсь, що ця програма є остаточною, всіх і для всіх, особистостям і націям”⁸⁰.

До європейської ідеї Масарик звертався в своїх спогадах “Світова революція” (1925). У них він зазначав, що “Сполучені держави Європи перестають бути утопією...”⁸¹, наголошував на неминучості інтеграції при сучасній відносності незалежності держав⁸² і необхідності навчатися у Швейцарії як демократичної і федеративної держави декількох націй⁸³. Критикуючи європейський централізм, “який ніде себе не виправдав”⁸⁴, політик не дав конкретної програми федералізації Європи. Можливо, це пояснюється складнощами вирішення національних суперечностей у самій ЧСР, де федеративні вимоги німців, словаків, закарпатських русинів-українців ставили на порядок денний питання збереження територіальної єдності країни. Практичні шляхи федералізації, наприклад обмеження суверенітету національних держав, що передбачає будь-яка форма федерації, не розглядалися Масариком і в розмовах із письменником К. Чапеком у 1926–1935 роках. У ході цих розмов Масарик знову вказав на передумову успішної інтеграції, яка “повинна створюватися ... мирно, федеративно, за допомогою необхідних для цієї цілі політичних, економічних і культурних угод”. Він вважав, що проявом цього процесу є створення Ліги Націй, зусилля щодо Панєвропи. Президент наголошував на важливості культурного і популяційного синкретизму, але рішучо заперечував ідею вищої раси. Ідея Панєвропи виникла “якраз завдяки такому змішуванню, саме через збагачення крові та духу”, – наголошував президент ЧСР. Важливого значення він надавав вирішенню питання національних меншин як передумови “ліпшої та всеосяжної організації світу”⁸⁵.

Учений підкреслював виняткову важливість культурної взаємодії: “Не меч, а дух. Не хлібом єдиним живе людина, не хлібом єдиним живуть народи. Я не вірю у всемогутність політичного насильства... І наступний великий урок історії: культура, освіченість є міцною політичною силою, тривалішою, ніж сила державна, військова та економічна. Я не знаю гіршого занепаду духа, ніж ота балаканина про занепад європейської культури...”

Пригадую, якого висновку дійшов Наполеон на острові Святої Єлени: що в Європі вже не буде можлива жодна інша рівновага, окрім спільноти народів. Що він, начеб-

⁷⁷ *Сератинова Е. П.* Первый президент Чехословакии Томаш Гарриг Масарик ... С.336.

⁷⁸ Т.Г. Масарик: философия – социология – политика ... С.528.

⁷⁹ *Masaryk T.G.* Cesta demokracie II... С.298.

⁸⁰ *Ibid.* S.299.

⁸¹ *Masaryk T.G.* Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918... С.296.

⁸² *Ibid.* S.362.

⁸³ *Ibid.* S.62.

⁸⁴ *Ibid.* S.178.

⁸⁵ *Чапек К.* Бесіди з Томашем Масариком ... С.265–266.

то, був змушений приборкати Європу зброєю, але сьогодні вона повинна бути переконана в тому, що немає причин, аби між народами утримувалася ненависть...

Взаємність, міжнародність, всесвітність – усе це можна висловити всебічнішим словом: гуманність. Розвиток світу націлений на світовий гуманізм, чисту людяність, як називав це Коллар і у що вірив Палацький”⁸⁶.

Розвиваючи ідею культурних основ європейської інтеграції, Масарик наголошував: “Дециця космополітизму і поліглотства належить до посагу сучасної людини. Пізнати інші народи, щоб краще знати якість та своєрідність власного народу... Звичайно, ми не будемо мавпувати з інших народів. Культурний універсалізм не виключає ні інтимну любов до свого народу, ані прагнення зберегти його культурну самобутність...”⁸⁷. Переконання політика про необхідність збереження національних культур і сьогодні залишається важливим завданням у країнах Європи.

Роздуми Масарика про європейську ідею неодноразово оприлюднювалися ним у різних інтерв’ю. Зокрема, одна з причин складності інтеграції Європи полягає, на його думку, в її мовній різноманітності (наявності близько 60 мов)⁸⁸. Як і в попередні роки, основою об’єднання Європи Масарик вважав налагодження відносин між Німеччиною і Францією⁸⁹. Тому, коли 5 вересня 1929 р. у Лізі Націй А.Бріан запропонував створити Європейський федеративний союз⁹⁰ (згідно з розвитком ідеї Панєвропейського руху⁹¹), ЧСР стала однією з п’яти країн, із 26, що схвалили цей проект беззастережно⁹².

Над питаннями європейської федерації президент Чехословаччини продовжував розмірковувати у складних умовах 1930-х років. Так, в інтерв’ю іспанській газеті “El Sol” він знову наголошував на важливості для майбутнього Європи німецько-французького порозуміння, вказував на неможливість лідерства на континенті будь-якої однієї держави. Німеччина, Франція, Італія повинні здійснювати “демократичну і соціальну політику, яка б могла бути взірцем для малих націй, бо якщо воюють великі держави, що тоді будемо робити ми?”⁹³.

Новим аспектом у сприйнятті європейської ідеї Масариком стало акцентування на необхідності політичного об’єднання, економічної регіоналізації “старого континенту”. Так, 17 червня 1930 р. в інтерв’ю німецькій газеті “Das Neue Evgora” політик наголосив, що необхідно “якнайшвидше створити організацію, яка б піднесла європейське процвітання”. Масарик висловив ідею “так розділити промисловість, щоб у кожній країні працювали тільки в тих галузях, для яких є сприятливі виробничі передумови. Це вже був би великий крок вперед, до раціональної організації європейської торгівлі”⁹⁴.

В умовах економічної кризи і політичної радикалізації початку 1930-х років (саме тоді Куденхофе-Калергі в лютому 1931 р. у часописі “Pan-Evgora” порівняв обох диктаторів: “Сталін готує світову революцію, Гітлер – світову війну”⁹⁵). Європейська інтеграція розглядалась Масариком як основа забезпечення демократичного і мирного розвитку

⁸⁶ Чанек К. Бесіди з Томашем Масариком ... С.265–267.

⁸⁷ Там само С.266.

⁸⁸ Masaryk T.G. Cesta demokracie IV...S.37.

⁸⁹ Opat J. Průvodce životem a dílem T.G.Masaryka. Česká otázka včera a dnes. Praha, 2003. S.470.

⁹⁰ Bednař M. Evropské tyranie. Česká státní idea, Evropská unie a demokratická civilizace ...S.166.

⁹¹ Ibid. S.103.

⁹² Іваницька О.П. Історія міжнародних відносин (1918–1945 роки). Київ, 2011. С.204.

⁹³ Masaryk T.G. Cesta demokracie IV...S.154.

⁹⁴ Ibid. S.156–157.

⁹⁵ Андрле П. Человек, соединивший восход и закат: попытка Пан-Европы ...

міжнародних відносин. При цьому він не виключав ревізії кордонів, зокрема, у грудні 1931 р. заявив, що вона можлива, але “тільки згідно з угодою і за згодою всіх”⁹⁶.

У березні 1932 р. в інтерв'ю англійській газеті “Spectators” Масарик знову зазначав: потребуємо “федеральної системи Європи”⁹⁷. Політик стверджував, що “Європа не може існувати – як це було перед війною – у вигляді двох груп держав – взаємних суперників”. Передумовою тривалого і міцного миру в Європі, за Масариком, була “франко-німецька кооперація за підтримки Великої Британії та Італії”. Крім цього, він наголошував на потребі економічного зближення малих дунайських країн, міжнародної економічної співпраці. На думку політика, “не може бути тривалого добробуту в світі, коли всі нації наразі збільшують митні тарифи”⁹⁸.

У березні 1933 р. в розмові з представником агентства Рейтер Т.Масарик так визначив важливість об'єднання Європи: “Якщо б мені було 35 років, працював би зі всіх сил, щоб допомогти в поширенні ідеї створення Сполучених штатів Європи. Не було б це чимось насильницьким, ні спішним. Кожна з держав мала б доволі широку сферу свободи. Були б взаємно пов'язані договорами як економічними, так і політичними. Ці договори були б організаційним планом політичної і економічної праці. Можливо, було б засновано директоріум, як у Швейцарії”⁹⁹. Проте, залишаючись реалістом, 83-річний Масарик додав: “Але до цієї справи вже не дійде за мого життя”¹⁰⁰.

Над проектом Дунайської федерації Масарик розмірковував після приходу до влади Гітлера. У вересні 1933 р. в розмові з послом Австрії Ф.Мареком президент ЧСР вказував на способи протидії загарбницьким планам Німеччини. На думку Т.Масарика, Австрія, Чехія та Угорщина мали б об'єднатися, як у XVI ст. проти експансії Османської імперії. Він підтвердив, що бажає створення певної нової Австро-Угорщини, хоча тут же визнав, що це нереально з огляду на територіальний ревізійнізм Будапешта¹⁰¹.

Отже, європейська ідея Т.Масарика була оригінальною концепцією об'єднання “старого континенту”, в основі якої лежали принципи всебічної інтеграції (політичної, економічної, культурної) на засадах свободи і демократичної ідеї; союзних відносин Європи з США і можливої за певних умов співпраці з Росією; врівноваження принципів централізму та автономізму. Проте ідеї євроінтеграції Масарика у міжвоєнний період, в силу різних політичних особливостей розвитку Європи, реалізовані не були. До їх розуміння західноєвропейське суспільство на той час не дозріло. Все ж сьогодні погляди Масарика щодо об'єднання Європи зберігають актуальність. Зокрема, важливими є тези про необхідність надання процесу європейської інтеграції політичного змісту (створення Сполучених штатів Європи), регіональної економічної спеціалізації, збереження культурних і національних особливостей окремих країн тощо. Водночас необхідно наголосити на тому, що Масарик відіграв важливу роль у формуванні чеської політичної думки, зміцненні в ній демократичних і прозахідних основ. І після відходу Масарика з політичної арени (1935) його ідеї продовжували формувати проєвропейську ідентичність затисненої в 1939–1989 рр. між двома тоталітарними режимами Чехії (і Словаччини), що наприкінці XX–на початку XXI ст. сприяло інтеграції Чеської Республіки до складу ЄС.

⁹⁶ Masaryk T.G. Cesta demokracie IV...S.231.

⁹⁷ Ibid. S.263.

⁹⁸ Opat J. Průvodce životem a dílem T.G.Masaryka...S.471.

⁹⁹ Masaryk T. G. Cesta demokracie IV...S.345.

¹⁰⁰ Opat J. T.G.Masaryka, evropan, světoobčan...S.38.

¹⁰¹ Ibid. S.56.

THE EUROPEAN IDEA OF TOMASH MASARYK

Oleksander KRAVCHUK

*Vinnitsia State Pedagogical University of M. Kotsubinskiy
22, Ostrozkyi Str., Vynnytsa, 21000
Institute of History, ethnology and rights
e-mail: ol-kravchuk@mail.ru*

The article is reflected the evolution of views of Tomash Masaryk to European integration in the end of nineteenth century to 1935. The main attention is paid to analysis of projects of association in Europe after First World War. In their basis there was the concept of full integration (political, economic, cultural), it based on freedom and democratic, allied relations with Europe and the USA, cooperation with Russia, balancing the principles of centralism and autonomy. Besides we can see Tomash Masaryk's support of pan-European movement.

Key words: Tomash Masaryk, The European idea, federalism, autonomy, centralism, democracy, Czechoslovakia.

ЕВРОПЕЙСКАЯ ИДЕЯ ТОМАША МАСАРИКА

Александр КРАВЧУК

*Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского
ул.Острогского, 22, Винница, 21000
Институт истории, этнологии и права
e-mail: ol-kravchuk@mail.ru*

В статье раскрыто эволюцию взглядов Томаша Масарика на европейскую интеграцию с конца XIX в. и до 1935 г. Главное внимание уделено анализу проектов объединения Европы после Первой мировой войны. В их основе была концепция всесторонней интеграции (политической, экономической, культурной) на основе свободы и демократии, союзные отношения Европы со США и сотрудничество с Россией, уравнивание принципов централизма и автономизма. Показано поддержку Томашем Масариком Паневропейского движения.

Ключевые слова: Томаш Масарик, европейская идея, федерализм, автономия, централизм, демократия, Чехословакия.